

УДК 159.923.2

Староста Світлана Василівна,  
студент,Корнієнко Інокентій Олексійович,  
кандидат психологічних наук, доцент,  
Мукачівський державний університет, м. Мукачево

## ОСНОВНІ КОРЕЛЯТИ ПРИЙНЯТТЯ ЛЮДИНОЮ ВЛАСНОЇ СТАРОСТІ

*У статті розглянуто проблему соціально психологічної адаптації людей похилого віку до нових умов життя у вітчизняній та зарубіжній літературі. Визначено рівні адаптації літніх людей у суспільстві. Здійснено емпіричне дослідження окремих компонентів соціально-психологічної адаптації/ виокремлено фактори які впливають на адаптацію людей похилого віку до нових умов життя.*

**Ключові слова:** адаптація, старість, прийняття старіння, фактори, ціннісні орієнтації.

**Постановка проблеми.** Народна мудрість стверджує, що «старість – не радість». Категоричність афоризму робить його вразливим, бо він не враховує всієї складності та багатогранності явища. Старість тільки починає осмислюватися людством як вік, що таїть в собі великі резерви і можливості. У сучасному світі збільшується чисельність людей похилого віку серед населення багатьох країн, що пов'язано зі зростанням середньої тривалості життя. Люди похилого віку розглядаються світовим співтовариством як позитивний фактор, а не як тягар. Саме тому сучасне розуміння старіння поєднує ідеї повноправної участі людей похилого віку в житті суспільства і турботу про них. Водночас проблема старіння на сьогоднішній день стоїть досить гостро, вона спрямована на пошук шляхів ефективного використання існуючих соціальних структур, психологічних процедур і ресурсів з метою поліпшення умов життя та самопочуття людей похилого віку.

Важливим елементом етапу старіння є відхід людини від професійної діяльності, тобто, вихід на пенсію. З даним явищем пов'язано багато проблем, що виникають у літніх людей. На Україні близько 11 млн. громадян похилого віку (пенсіонерів, ветеранів війни та праці, інвалідів). Більшість із них, за даними численних соціологічних досліджень, незадоволені рівнем свого життя (матеріальним становищем, житловими умовами, відсутністю можливостей для спілкування, повноцінного відпочинку, станом здоров'я тощо), та у перспективі вбачають лише старість, самотність, втрату близьких, родичів, друзів, повну ізоляцію від навколишнього світу. Тому життєві реалії українського сьогодення посилюють гостроту проблем становища людини похилого віку і є для держави першорядними. Крім того, зміна соціально-демографічних параметрів населення України призвела до ряду проблем економічного, соціально-психологічного, культурного характеру, з якими зарубіжні країни, зокрема Західна Європа та США, зіткнулися ще в перших десятиліттях ХХ ст.. Зазначене і зумовлює актуальність нашої роботи [3].

В рамках нашого дослідження розглянемо всі основні аспекти прийняття людиною власної старості психологічний, фізичний та емоційний.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій** показав, що феномен старіння цікавив людей дуже давно. Міфи і легенди про вічну молодість, довголіття і безсмертя супроводжували людство на протязі всієї історії. З впевненістю можна сказати, що вчення про старість бере свій початок з моменту виникнення медицини. Історія вивчення старості сягає своїм корінням у далеке минуле. Уже в працях Гіппократа і лікарів його школи виявляються перші описи ознак старіння і хвороб у старих людей. Древньогрецький лікар і вчений Гален вивчав старіння і старість, виходячи із прийнятої древньогрецької медичної концепції суті життя, як рівноваги між елементарними якістьми: теплом, холодом, вологістю, сухістю. В епоху середньовіччя значний внесок у розвиток герокомії (напрямок в медицині як вчення про старість) внесли лікарі Салермської медичної школи. Вони вважають, що лікарське мистецтво не може продовжити життя людини за межі біологічної норми, проте може зробити все можливе, щоб досягнути цієї границі життя. На їх думку довголіття залежить від того, які засоби використовувались людиною ще в активному віці: «поміrkований

стиль життя, радісний настрій і відпочинок» [5].

Навіть сучасна наука нездатна до кінця пояснити всі зміни, що відбуваються в організмі під час старіння. Відомий геронтолог В. В. Фролькис писав, що кожна людина легко може визначити відмінність між молодим і старим, але ніхто не може дати вичерпну наукову характеристику суті старіння і механізмів її розвитку. Вчений А. Комфорт підкреслював, що ні одна із висунутих гіпотез не в змозі пояснити старіння. У даний час існує більш як 200 різних теорій процесу старіння. Та все ж, вчені розглядають старіння, як проблему з таких основних аспектів: біологічного, соціального та когнітивного [6].

На думку дослідників в галузі біології, старіння і смерть є базовими, сутнісними біологічними властивостями, що відображають функціонування і еволюцію всіх живих організмів, включаючи людину. Біологи досліджують організм, намагаючись виміряти природу і межі вікових змін, зрозуміти, чим викликані ці зміни, як їх можна контролювати, корегувати, як можна пом'якшити наслідки процесу старіння. У цьому зв'язку біологічна наука має низку теорій, що безпосередньо торкається тематики процесу старіння людини. Найбільш поширені в науковому світі за кордоном дві з них. Це теорії «програмованого старіння» і «не програмованого старіння».

**Метою статті** є дослідження основних аспектів прийняття людиною власної старості.

**Результати дослідження.** У когнітивному розвороті лежить, так звана «модель дефіциту», – процес втрати чи зниження емоційних та інтелектуальних здібностей. Теорія інгібіції (стримування) стверджує, що старі люди стають менш вмілими, у зв'язку із ускладненнями сприйняття зовнішньої інформації, і тому вони концентруються на виконанні більш простих завдань. Згідно з теорією «невикористання», інтелектуальні здібності в похилому віці погіршуються внаслідок недостатнього їх використання в процесі діяльності. Інший варіант когнітивної теорії, пов'язаний з персональними аспектами старіння. Йдеться про основні способи інтерпретації власних вікових змін людьми похилого віку. При цьому головне значення мають три сфери: особисті переживання (погіршення самопочуття, зменшення фізичної привабливості), особливості соціального статусу (активне залучення, інтеграція чи ізоляція), а також усвідомлення скінченності власного буття.

В теорії звільнення «виходу з гри» старіння описується як невід'ємний процес послідовного руйнування соціальних зв'язків. Даний процес включає зміни мотивації, концентрацію власного внутрішнього світу і зниження рівня комунікацій. Об'єктивними його проявами є втрата соціальних ролей, погіршення стану здоров'я, зниження прибутків, а також втрата близьких людей. Руйнування соціальних зв'язків кожен індивід переживає суб'єктивно, як звуження спектру інтересів, зосередженість на собі, усвідомлення власної непотрібності. Суть теорії полягає в тому, що визначений процес руйнування – біологічно і психологічно обумовлений та невідворотний. Розрив між особистістю та суспільством відбувається після виходу на пенсію. Спочатку літня людина підтримує старі зв'язки, цікавиться тим, що відбувається на роботі. З часом ці зв'язки стають «неорганічними» і поступово перериваються. Кількість інформації, яку отримує людина,

зменшується, знижується активність, у зв'язку з чим прискорюється процес старіння. Саме соціальна проблема старіння і є основною в нашій роботі. На ученнях представників даної теорії ми ґрунтуватимемо свої дослідження [2].

Прийняття людиною власної старості це багатокomпонентний процес, що має на меті адаптувати людину до нових умов життя. Доцільно буде говорити саме про соціально-психологічну адаптацію людини похилого віку. Адже, саме вона відіграє ключову роль у становленні особистості на даному етапі життя. Соціально-психологічна адаптація людей похилого складається на декількох рівнях:

- на рівні суспільства – ступінь зближення ціннісних орієнтацій різних ставовікових груп суспільства і ступінь збігу авто- і гетеростереотипів літніх людей;

- на рівні групи – ступінь ролі адаптації, ступінь позитивності соціальної ідентичності, ступінь інкорпоризації (замикання літніх на своєму безпосередньому оточенні);

- на рівні особистості – пристосованість до процесу старіння і ступінь позитивності особистісної ідентичності [4].

Соціальна ситуація розвитку літніх людей пов'язана з входженням в новий набір ролей, відповідних статусу пенсіонера. При цьому людині необхідно оволодіти нормативними моделями поведінки, які відповідають цим ролям, а також способами їх виконання. Норми і вимоги, пропоновані до індивідів, які досягли кордонів певного віку, змінюються залежно від очікувань оточуючих. Трансформуються не тільки нормативні параметри ролей, а й саме коло ролей, що співвідносяться з даним віком і соціальним статусом. На рівень конвенціональних очікувань, що пред'являються до ролі в соціальній мікросередовищі, впливають загальнокультурні норми і цінності, характерні для конкретної суспільної системи, а також норми і вимоги малих соціальних груп (колективу, сім'ї, груп спілкування). У період, коли статус індивіда стабільний, очікування в більшості випадків приведені у відповідність з результатами діяльності – індивід перебуває у стані психосоціального балансу і адаптивності. При зміні статусу може спостерігатися дезадаптація.

Вихід на пенсію і перехід у вікову групу літніх ставить нові завдання перед людиною. На цьому етапі життєвого шляху індивід приймає нові і залишає старі ролі. При цьому змінюються їх зміст і співвідношення (наприклад, до старості рольовий діапазон звужується). Втрата ролей і, як наслідок цього, рольова невизначеність деморалізують літніх, позбавляють їх соціальної ідентичності і часто чинять негативний вплив на психологічну стабільність. Адже повсякденне рутинне життя літніх не є виконанням ролі, крім того, неструктуровані ситуації пізнього життя викликають депресію і тривогу, так як літні відчувають вакуум соціальних очікувань. У разі успішного входження в нові ролі та рольові відносини, людина адаптується до нової соціальної ситуації, тобто до пенсійного періоду життя. Таким чином, рівень рольової адаптації (відповідності ролей літніх очікуванням суспільства) служить одним з критеріїв соціальної адаптації.

Інший фактор, що визначає соціальну адаптацію – прийняття ціннісних норм, еталонів, традицій суспільства в цілому і літніх людей у ньому. Цілісність самосприйняття, тобто ототожнення себе з людьми певної соціальної групи, що володіють певними характеристиками, служить важливим показником успішності процесу соціалізації. При цьому процеси групової ідентифікації і засвоєння групових стереотипів йдуть паралельно і обумовлюють один інший, тобто стереотипи починають засвоюватися в тому випадку, якщо людина ідентифікує себе з групою, повною мірою усвідомлює себе її членом. Літня людина може успішно виконувати соціальні ролі пенсіонера, дідуся та інші, засвоїти групові норми, але при цьому не бути адаптованою, так як вона, наприклад, ідентифікує себе з людиною зрілого віку, здатною повноцінно трудитися, а не з немичним пенсіонером [1].

Розгляд процесу старіння тільки з точки зору вимушеного пристосування до змінених соціальних умов, ролям або фізіологічним змінам, на наш погляд, занадто вузько визначає

соціальну адаптацію літніх людей, не враховує або недооцінює їх власну активність і життєву позицію. Як у теоретичних дослідженнях, так і в практичній роботі з людьми похилого віку недостатньо усвідомлюється той факт, що вік 60-65 років – це насамперед період вікової кризи. Негативний і найбільш емоційний етап цієї кризи якраз і пов'язаний із зміною соціального статусу людей, їх внутрішньої позиції. Змінюються звичайний стиль життя, коло спілкування, розпорядок дня, права та обов'язки людини. Це може привести до порушення особистісної ідентичності, переоцінки цілісності свого життя, яка ділиться на період до пенсії («коли я був усім потрібний») і після пенсії («коли я нікому не потрібен»). У цьому плані погіршення емоційного стану пов'язано не з важким матеріальним становищем, а зі зміною статусного місця в суспільстві та сім'ї. Негативна внутрішня позиція (переживання своєї непотрібності, зниження соціальних і особистісних домагань) часто призводить до «позасоціальності» або навіть «асоціальності», так як літня людина прагне привернути до себе увагу оточуючих іноді вельми неадекватними, в тому числі і агресивними, способами [7].

Для дослідження факторів, що впливають на прийняття людиною власної старості нами було проведено емпіричне дослідження. В якому були опитані люди похилого віку, з різних типів населених пунктів: села, міста і селища міського типу. Переважна більшість респондентів проживає у м. Мукачеві, або в районі. Для досягнення поставленої мети у своїй роботі ми використали певний набір методик. Щоб визначити тип поведінки досліджуваного ми використали методику «Рівень суб'єктивної локалізації контролю» яка була запропонована Дж. Роттером, та адаптована Є. Бажиним, Є. Голінкіною, О. Еткіндом. Вона виявляє екстернальний або інтернальний тип поведінки. Для людей похилого віку надзвичайно важливим є фізичне самопочуття, саме воно в більшій мірі впливає на настрій та продуктивність людини. Для визначення рівня фізичного стану людей похилого віку ми застосували Гіссенський опитувальник (Giesener Beschwerdebogen, GBB), а саме його частину «Фізичний стан». Наступна методика, яку ми використали для того, щоб дізнатися про загальне відношення до життя, людей похилого віку – це тест «Смисложиттєві орієнтації». Щоб визначити рівень рефлексивності ми запропонували респондентам опитувальник рефлексивності Карпова. Рівень самотності людини похилого віку ми визначили за допомогою опитувальника, який запропонований трьома авторами: Д. Расселом, Л. Пепло, М. Фергюсоном «Шкала самотності». Для визначення рівня соціально-психологічної адаптації ми, у своїй роботі, використали методику діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда. Для того, щоб визначити стратегію поведінки літніх людей в стресових ситуаціях, ми застосували методику «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» С. Нормана, Д. Ендлера, Д. Джеймса, М. Паркера; адаптований варіант Т. Крюкової. Нами було проведено індивідуальне дослідження кожного респондента, шляхом заповнення ним опитувального листа.

Для перевірки наявності зв'язку між діагностичними шкалами нами було проведений кореляційний аналіз. В результаті якого були описані наступні шкали:

1. Вік респондентів безпосередньо корелює зі шкалою «інтернальність у відношенні до здоров'я та хвороби» (методика «Рівень суб'єктивної локалізації контролю») - 0,597, тобто зі збільшенням вікових показників досліджувані вважають себе відповідальним за своє здоров'я: якщо виникає хвороба, то звинувачують в цьому самих себе і вважають, що одужання багато в чому залежить від їх дій. Також вік обернено корелює зі шкалою «прийняття себе» - 0,475, тобто зі збільшенням віку зменшується її адекватність самоприйняття (людина важко приймає себе такою, якою вона є – в цьому й полягає одна з проблем прийняття старіння).

2. Шкала «зайнятість» має високу позитивну кореляцію (0,532) зі шкалою «емоційна насиченість життям (процес життя)» (Тест «Смисложиттєві орієнтації»), яка вказує на те, що зі

збільшенням зайнятості, наявності певної діяльності збільшується й емоційна насиченість життям.

3. Шкала «загальна інтернальність» має високу позитивну кореляцію зі шкалами: «інтернальність в галузі досягнень» (методика «Рівень суб'єктивної локалізації контролю») - 0,747, тобто люди, які беруть власну відповідальність за результат своїх значущих подій вважають, що вони самі досягли всього того, що було і є у їхньому житті, і що вони здатні успішно досягати своєї мети в майбутньому); «інтернальність в області невдач» 0,848 – зі збільшенням власної відповідальності збільшується й звинувачення самого себе у різноманітних неприємностях та стражданнях; «інтернальність в сімейних стосунках» 0,664 – зростання прийняття власної відповідальності веде до зростання відповідальності в подружньому житті».

4. Також між шкалами «загальна інтернальність» («Рівень суб'єктивної локалізації контролю») та «самотність» («Шкала самотності») є помірна позитивна кореляція (0,489), тобто зі зростанням відповідальності за результат своєї життєдіяльності зростає і самотність людини. Інтернали менше контактують з іншими людьми і зазвичай краще працюють наодинці.

5. Шкала «виснаження» має високий позитивний зв'язок зі шкалою «серцеві» (Гіссенський опитувальник, частина «Фізичний стан») 0,583, тобто зі зростанням загальної втрати життєвої енергії, потреби в допомозі, зростає локалізація своїх нездужань переважно в серцево-судинній сфері.

6. Між шкалами «цілі в житті» та «процес життям» (Тест «Смисложиттєві орієнтації») є висока позитивна кореляція (0,838), тобто зі зростанням осмисленості життя, наявності чіткої мети зростає емоційна насиченість, процес життя, в результаті чого збільшується й керованість власним життям.

7. Шкала «задоволеність самореалізацією» (Методика діагностики соціально-психологічної адаптації К.Роджерса і Р.Даймонда) має високу позитивну кореляцію зі шкалою «процес життя», тобто від задоволеності самореалізацією залежить і загальна задоволеність життям.

8. Між шкалами «керованість власним життям» («Смисложиттєві орієнтації») та «інтернальність в області невдач» («Рівень суб'єктивної локалізації контролю») є помірна обернена кореляція (-0,448) – зі збільшенням керованості життям зменшується відповідальність в області невдач.

9. Шкала «самотність» помірно позитивно корелює зі шкалою «емоційний дискомфорт» (Методика діагностики соціально-психологічної адаптації) (0,523), тобто зростання самотності призводить до зростання емоційного дискомфорту.

10. Між шкалами «прийняття себе» та «адаптивність» (Методика діагностики соціально-психологічної адаптації) є висока

позитивна кореляція (0,783), що свідчить про зв'язок самоприйняття з успішною адаптацією. Спотворене або недостатньо розвинене уявлення про себе веде до порушення адаптації, що може супроводжуватися підвищеною конфліктністю, порушенням взаємин, зниженням працездатності і погіршенням стану здоров'я.

11. Між шкалами «рефлексивність» та «результат життя» («Смисложиттєві орієнтації») простежується висока позитивна кореляція (0,741), тобто з усвідомленням і регуляцією суб'єктом своєї діяльності, перетворенням старого досвіду збільшується й результативність життя, що проявляється в емоційній насиченості.

Таким чином, зважаючи на вище описані шкали можемо зробити висновок про те, що припинення трудової діяльності зумовлює підвищення тривожності, погіршення самопочуття і певне падіння соціального статусу. Від того як людина оцінює себе, як сприймає нову соціальну роль й залежатиме наскільки її життя буде результативним, та чи зможе вона адаптуватися до змінних умов. Якщо літня людина, вийшовши на пенсію, не налагодить нових аспектів для застосування своїх сил, то відбувається поступове звуження кола інтересів, зосередження на своєму внутрішньому світі, зниження здатності до спілкування; все це може призвести до емоційної кризи. Зазвичай літні люди є психологічно не готовими до свого нового становища і нового періоду життєдіяльності. Така невизначеність, невідповідність до майбутніх занять негативно позначається на процесі їх соціальної адаптації, соціальної активності й особистої задоволеності. Особливу роль відіграє загальна активність людей похилого віку. З припиненням трудової діяльності у старіючих людей різко порушується життєвий стереотип, пристосованість до нових умов, перебудовується весь спосіб життя. Тому вивчення прийняття старіння і зокрема проблема адаптації, представляє одну з провідних проблем.

#### Висновки і перспективи подальших досліджень.

Узагальнюючи результати наших досліджень можна сказати, що припинення трудової діяльності зумовлює підвищення тривожності, погіршення самопочуття і певне падіння соціального статусу. Від того як людина оцінює себе, як сприймає нову соціальну роль й залежатиме наскільки її життя буде результативним, та чи зможе вона адаптуватися до змінних умов. Якщо літня людина, вийшовши на пенсію, не налагодить нових аспектів для застосування своїх сил, то відбувається поступове звуження кола інтересів, зосередження на своєму внутрішньому світі, зниження здатності до спілкування; все це може призвести до емоційної кризи.

Не останню роль в адаптації літніх людей займає і суспільство, а саме готовність суспільства прийняти літню людину не як тягар, а як свого повноцінного члена. Це і стане предметом наших подальших наукових розвідок.

#### Список використаних джерел

- Білорусів З. А. Духовна зрілість особи і ставлення до смерті // Психологія старості: Хрестоматія / О. Толстих, М. Дж. Смельзер, І. Кемпер. – М.: Бахрах. – 2004. – 717 с.
- Корсакова М. Д. Нейропсихологія пізнього віку / М. Д. Корсакова. – М.: Академія, 2003. – 154 с.
- Краснова О. В. Адаптація осіб похилого віку до сучасної ситуації. / О.В. Краснова. – М.: Світ, 1996. – 150 с.
- Марцинковська Т. Д. Особливості психічного розвитку на пізньому віці / Т. Д. Марцинковська. // Психологія зрілості і старіння. 1999, №3. – С. 13-17.
- Стюарт-Гамільтон Я. Психологія старіння. / Я. Стюарт-Гамільтон. – СПб.: Пітер, 2002. – 256 с.
- Хрисанфова О. М. Основи геронтології. / О. М. Хрисанфова. – М.: Медицина, 1999. – 192 с.
- Шахматов М. Ф. Психічне старіння: щасливе й хворобливе / М. Ф. Шахматов. – М.: Медицина. 1996. – 303 с.

*В статтє рассмотрена проблема соціально-психологічної адаптації похилих людей к новым условиям жизни в отечественных и зарубежных научных работах; определены уровни адаптации пожилых людей в обществе. Осуществлено эмпирическое исследование отдельных компонентов социально-психологіческой адаптации, выделены факторы, которые влияют на адаптацию пожилых людей к новым условиям жизни.*

**Ключевые слова:** адаптация, старость, принятие старения, факторы, ценностные ориентации.

*The article deals with the problem of social and psychological adaptation of elderly people to the new living conditions in domestic and foreign literature. Research has shown that the social situation of elderly people's development is linked to the entry into a new circle of roles relevant to the status of a pensioner. In this case, a person needs to master normative behavior models that correspond to these roles, as well as the ways of their implementation. Standards and requirements that are advanced to individuals who have reached a certain age vary according to the expectations of others. Thus, the success of adaptation depends on the status and role definition, which are directly proportional to the level of social identity, that is,*

the measure of human identification with certain cultural, national, social and age groups. An empirical study in with individuals who reached the retirement age (60-85years) was performed. After analyzing the results of our research, it is possible to state that elderly people are not psychologically prepared to their new position and a new period of life. Such uncertainty, unpreparedness negatively affects the process of their social adaptation, social activity and self-esteem. A special role is played by the general activity of the elderly. With the cessation of work, change of life stereotype, adaptability to new conditions, life style is sharply disturbed. Also, the studies have found that the adaptability of the elderly person is closely linked with the self-acceptance. A distorted or underdeveloped perception of oneself leads to a violation of adaptation, which may be accompanied by increased conflict, violation of relationships, reduced capacity for work and deterioration of health.

**Key words:** adaptation, aging, acceptance of aging, aging factors, value orientations.

УДК 159.955.4:37.011.3-051:37.091.33-027.22]=161.2(045)

Щербан Тетяна Дмитрівна,  
доктор психологічних наук, професор,  
Мукачівський державний університет, м. Мукачеве

## РЕФЛЕКСІЯ ВЧИТЕЛЯ ПІД ЧАС РОЗВ'ЯЗУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЗАДАЧ

Педагогічний процес – процес розв'язання вчителем ряду задач. Педагогічні задачі мають предмети: ситуація, проектування, реалізація, підсумок. У цьому процесі особливого значення набуває рефлексія вчителя. У дослідженні: проаналізовано алгоритм педагогічних дій; систематизовано помилки учнів при розв'язуванні навчальних задач; класифіковано помилки вчителя, які призводять до помилок учнів. Усвідомлене формування рефлексивного уміння розв'язувати задачі – головний чинник первинної професіоналізації вчителя.

**Ключові слова:** педагогічна задача, алгоритм педагогічних дій, рефлексія, мислительна діяльність, уміння розв'язувати навчальні задачі.

**Постановка проблеми.** Актуальність дослідження обумовлено необхідністю знаходження шляхів вдосконалення процесу професійної підготовки вчителів. Педагогічний процес розуміється як – процес розв'язання вчителем нескінченного ряду задач. Педагогічні задачі, які має розв'язати вчитель, мають такі предмети: ситуація, проектування, реалізація, підсумок. Названі предмети набувають свої специфіки на кожному з етапів розв'язання педагогічної задачі. Особливого значення має рефлексія вчителя під час осмислювання, розв'язання і оцінювання розв'язаної задачі. Сучасна вища школа характеризується предметною підготовкою вчителя порівняно із цілеспрямованим розвитком його професійного мислення. Саме рефлексія є основою формування професійного мислення. Науковцями встановлено, що майбутні педагоги недостатньо готові до розв'язання навчальних задач. Отже, усвідомлене формування рефлексивного уміння розв'язувати задачі повинно бути однією із ключових складових первинної професіоналізації майбутнього вчителя.

**Аналіз останніх публікацій.** Проблема професійного становлення вчителя репрезентована низкою ґрунтовних методологічних, загальнотеоретичних та емпіричних досліджень, а саме це дослідження М. Бабій, О. Бондаренко, О. Бондарчук, С. Кульневич, М. Савчин, Н. Повякель, В. Рибалко та ін. Відомі вчені акцентують увагу на таких проблемах: висвітлені змісту професіоналізації педагога взагалі та розвитку професійного мислення зокрема (Г.Балл, В.Кан-Калік, Н. Кузьміна, Л. Мітіна); значимості рефлексії у підготовці вчителя (Ж.Вірна, Н.Жигайло, О.Кокун, С.Максименко, В.Семиченко, Н.Чепелєва та ін). Водночас, за межами уваги дослідників досі залишається системний аналіз рефлексивних процесів саме під час розв'язання вчителем навчальних задач.

**Мета статті:** проаналізувати та систематизувати основні помилки рефлексії під час розв'язування навчальних задач.

**Результати дослідження.** Рефлексивні процеси безпосередньо пов'язані з різними предметами, що входять до складу навчання, спільної роботи вчителя і учня над навчальним матеріалом. Доцільним є розгляд наступних предметів рефлексії:

1. Система знань про педагогічну професію, представлена категоріальним складом практичного мислення вчителя (останній включає такі ієрархічно організовані рівні: рівень загальних ідей; рівень конструктивно-методичних схем; рівень технічних прийомів; реалізації таких схем);

2. Система стратегічних інтелектуальних умінь, що актуалізуються у процесі вироблення і прийняття педагогічного рішення;

3. Система основних і проміжних рішень, що регулюють процес мислительної діяльності вчителя у ході розв'язання ним педагогічних задач

Для засвоєння системи знань щодо розв'язування навчальних задач, які існують у вигляді категоріального апарату практичного мислення вчителя треба ці знання систематизувати у вигляді ієрархічно побудованих рівнів, зокрема це стосується загальних понять, конструктивно-методичних схем, технічних прийомів реалізації схем. Для цього доцільно скористатись навчальними концепціями учіння.

Навчання на неповній основі: учень не повною мірою усвідомлює зміст учбового матеріалу, суттєві ознаки не відрізняє від несуттєвих, а його учбові дії будуються методом спроб і помилок.

Навчання на основі повного заучування: учень розуміє зміст учбового матеріалу, відрізняє суттєві ознаки від несуттєвих, але учбові дії засвоює у готовому вигляді і здійснює їх хоч і без помилок, але на обмеженому учбовому матеріалі.

Навчання на креативній основі: учень самостійно будує свої учбові дії на основі аналізу умов і повної орієнтації в них, учбові дії формуються швидко, виконуються без помилок і легко переносяться у нові умови. Отже, вчитель має формувати в учнів саме третій тип учіння як найбільш продуктивний.

Оскільки сучасна система шкільного навчання забезпечує нерівномірність як засвоєння знань, так і уміння розв'язувати навчальні задачі, ми вважаємо за необхідне вивчити досвід вчителів, які користуючись механізмами рефлексії під час розв'язання навчальних задач, набувають уміння перевести учня на рівень навчання на креативній основі.

Аналогічні дослідження проводилися Д. Богоявленською, Н. Менчинською та іншими психологами. Звернемо увагу на те, що ці дослідження ставили за мету порівняти успішність навчання учня у залежності від організації його мислительної діяльності. Авторами доведено, що результати учіння слід оцінювати не лише за знаннями, але і за пізнавальними процесами, і за якість мислительної діяльності учнів, що вимагає, у свою чергу, діагностики стану сформованості в них прийомів розумової діяльності та спеціальної роботи з їх формування. У результаті такого творчого пошуку слухачами було виділено ряд характеристик навчальної діяльності учнів, які вчитель має діагностувати на етапі реалізації педагогічних рішень.

Основною умовою, що визначає діяльність учня на рівні креативного навчання є уміння самостійно будувати свої навчальні дії на основі аналізу умови на повній орієнтації, виконання задачі без помилок і перенесення їх у нові умови. У результаті дослідження процесу розв'язання задач учнем, виокремлено джерела його помилок, які є наслідком недостатнього уміння вчителя розв'язувати навчальні задачі. Класифікуємо їх наступним чином.

Помилки розуміння учнем навчального смислу поставленої вчителем задачі, способу розв'язання задачі і відтворення рішення